ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՆՈՐ ՇԱՂԱՏԻՑ

ԽՈՐԷՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
xorenbask86@gmail.com

Շաղատը Սիւնիքի հին ու հարուստ կենսագրութիւն ունեցող բնակավայրերից է, որի տարեգրութիւնը անխզելիօրէն կապւում է Սիւնեաց պատմութեան հետ եւ կազմում նրա մի մասը։ Շաղատ կամ Շաղաթ, երկու տարբերակներն էլ գործածելի են, երկուսն էլ ճիշտ են համարւում. առաւել գործածելի է Շաղատ տարբերակը[1]*։ Շաղատի մասին առաջին տեղեկութիւնները գալիս են Ք.ա. Գ. հազարամեակից։ Սիսակ Նահապետի ժամանակներից սկսած Շաղատը եղել է պատմական Սիւնիքի ամենակարեւոր եւ ամենահարուստ Ծղուկ Գաւառի գահանիստ քաղաքը։ Այդ մասին է վկայում Երուանդ Լալայեանը.* «Եղել է գահանիստ քաղաք, բայց այժմ մի հասարակ գիւղ է եւ գտնւում է մի թերակղզային հարթութեան վրայ: Նրա հիւսիսային կողմից հոսում է Որոտան (Բազարչայ) գետը, որի հետ խառնուելով արեւմուտ-հիւսիսից հոսող վտակը՝ Ապարանց (Ալիքլու), անցնում է դէպի արեւելք, մինչեւ Բերդաք սարը, ու նրա հետ խառնւում է Մազրա (Մթոր) գետը»*[2]*։ Մինչեւ Ք.Ե. Ժ. դարը Ծղուկը եղել է Սիւնեաց աշխարհի վարչական եւ հոգեւոր կենտրոնը Շաղատ բերդաքաղաքով*[3]*, ինչի պատճառով էլ Շաղատը յաճախակի յիշատակւում է մատենագիրների որոշ նիւթերում։ Դ. դարի վերջից մինչեւ Թ. դարի առաջին կէսը Շաղատում էին գտնւում Սիւնեաց եպիսկոպոսարանը եւ հոգեւոր դպրոցը։ Մօրուս Հասրաթեանն իր Պատմահնագիտական Ուսումնասիրութիւններ աշխատութեան մէջ նշում է.* «Ամէն դէպքում կասկածից վեր է, որ Շաղատը, աթոռանիստ լինելով հանդերձ, մշտապէս մնացել է Հայաստան երկրի նշանաւոր բնակավայրերից մէկը»*[4]*։ Մինչեւ Դ. դարը Շաղատի կազմաւորման, անուանակոչման վերաբերեալ տեղեկութիւնները կցկտուր են։ Այն կարծիքը կայ, որ Շաղատ անուանումը ծագել է շաղի հատիկ կամ շաղառատ բառերից։*

Ժամանակակից Շաղատ գիւղը գտնւում է Սիւնիքի Մարզում։ Այն նոր գիւղ է եւ գտնւում է պատմական Շաղատից (Շուքար[5]*) մօտ 2-3 կլմ. արեւելք։ Հին Շաղատից համարեա ոչինչ չի պահպանուել։ Գիւղի բնակիչները հին բնակավայրից տեղափոխուել են տարերայնօրէն, իսկ վերջին շրջանում՝ զարաբաղեան հակամարտութեան տարիներին, հին Շաղատը ամբողջովին դատարկուել է, իսկ բնակավայրում առկայ բոլոր շինութիւնները հանդիսացել են շինանիւթ՝ նոր բնակավայրի կառուցման գործում*[6]*։ Նոր կառուցուած բնակավայրը հիմնականում հարթավայրային տիպի է. տները կառուցուած են շարքերով։ Բնակավայրը բաղկացած է միայարկ եւ երկյարկ տներից, որոնք ունեն կից կառուցուած գոմեր, այգիներ։ Տները հիմնականում տուֆակերտ են, ուղղանկիւն, քառաթեք տանիքով։ Սրանք բաղկացած են մի քանի սենեակներից, իսկ ներքին կահաւորանքով եւ յարմարաւէտութիւններով չեն զիջում քաղաքային բնակարաններին*[7]*։ Բնակելի տունը, գոմը (կյոմ), տնամերձ հողատարածքը (բախչա) կազմում են մի ամբողջ տնտեսվարման համալիր*[8]*։ Խոտի դէզերը (տեզ) կամ գոմերի հարթ տանիքներում են, կամ էլ յարակից*

չինութիւն է կառուցուած այդ նպատակով (խոտանոց)։ Որոշ տների կից այգիները հասնում են մինչեւ մի քանի հազար քառ. մետրի։

Կայ նաեւ հինգ յարկ ունեցող բնակարանային կառոյց, որը խորհրդային վերջին տարիներին է կառուցուել։ Այստեղ հիմնականում բնակւում են Սիսիան քաղաքից Շաղատ տեղափոխուած ուսուցիչներ, եւ այլ մասնագիտութեան տէր անձինք։ Այս չէնքում բնակւում են նաեւ շաղատեցիներ։ Այս գիւղական բնակավայրում հիմնականում զբաղւում են հացահատիկային մշակոյթների՝ ցորենի, գարու եւ գետնախնձորի (կարտոֆիլ) մշակմամբ։ Հացահատիկն աղում են տեղում, հացն էլ տանն են թխում՝ հիմնականում ժամանակակից էլեկտրական վառարաններում[9]։ Եղանակի խիստ լինելու պատճառով անասնապահութեան մէջ հիմնականում ոչխարաբուծութիւնն է զարգացած, խոշոր եղջերաւորները մեծ թիւ չեն կազմում, իսկ արօտավայրերը գտնւում են բնակավայրի դիմացի լեռնալանջային բարձունքի վրայ։ Կան «ունեւոր» տնտեսութիւններ, որոնք պահում են հարիւրից աւել ոչխար եւ վարձում են հովիւ (չոբան), որը միայն իրենց ոչխարների հոտն է (սիւրու) արօտավայրեր տանում։ Այս չոբանների կանայք կամ մայրերն էլ զբաղւում են այդ տնտեսութիւններում այգեգործութեամբ եւ այլ տնային գործերով։ Օժանդակ զբաղմունքներից տարածուած է մեղուաբուծութիւնը։ Սակայն մեղուաբուծութեամբ զբաղւում են առաւել «ունեւոր» տնտեսութիւնները։

Շաղատում կան Խոյից, Սալմաստից գաղթածներ։ Դա Լալայեանի մօտ այլ կերպ է մեկնաբանուած։ Բանն այն է, որ Լալայեանը նշում է, որ այս գիւղերի՝ մասնաւորապէս Շաղատի, Բալաքի, Անգեղակոթի բնակիչները գաղթել են Խոյից, Սալմաստից. «Բնակիչները 1829 թուին Պարսկաստանի Մարաղայից, Խոյից, Սալմաստից գաղթած հայ լուսաւորչականներ են, ընդամէնը 626 տուն (1217 հոգի)»[10]։ *Սակայն հետաքրքրական է այն, որ մեր հետ զրոյցի ժամանակ բնակիչներից ոմանք, որոնք շաղատեցի էին, նշում էին, որ մեծ թուով բնակիչներ եկել են Պարսկաստանից դեռ շատ վաղուց, ոմանք Անդրանիկ Օգանեանի Պարսկաստանից վերադառնալիս են միացել նրան, ոմանք էլ* 1940*ականներին հայրենադարձութեան ժամանակ են եկել։ Հարց է ծագում, իսկ ովքե՞ր են իրենք, պարզ է, որ մեզ այդ մասին պատմողները՝ ովքեր գիտեն իրենց համագիւղացի խոյեցիներին ու սալմաստցիներին, բնիկներ են։ Չնայած այս հարցը առաւել մանրամասն հետազօտութեան կարիք ունի, քանի որ այն վերաբերում է Սիսիանի մի շարք այլ բնակավայրերի եւս, որոնք Լալայեանի կողմից նոյնպէս նշուած են, որպէս Սալմաստից ու Խոյից գաղթածների վերաբնակեցուածների տարածքներ[11]։* 1990*ականների վերջում գիւղատնտեսութեամբ զբաղուելու նպատակով այստեղ են տեղափոխուել Սիսիան քաղաքից մօտ* 10 *ընտանիք, որոնք այժմ էլ բնակւում են Շաղատում։ Եկել են նաեւ այնպիսի ընտանիքներ, որոնք անկախութեան առաջին տարիներին բնակութեան նպատակով տեղափոխուել են Սիսիան, Երեւան։ Որոշ ընտանիքներ էլ բնակութիւն են հաստատել Ռուսաստանում։*

Եկեղեցու բակի գերեզմանատունը հանդիսացել է «գիւղում անունով մարդկանց» յուղարկաւորելու գերեզմանատուն[12]։ Բացի հոգեւորականներից այստեղ են թաղուած աշխարհիկ անձինք, որոնք այս կամ այն կերպ հեղինակութիւն են եղել այս գիւղում[13]։ Անձնական ազգագրական դիտարկումներից ելնելով՝ կարող եմ հաստատել, որ Շաղատում հեղինակութիւն էին համարւում

մարդիկ, ովքեր կարողացել էին «ճյարթել» թուրքերին։ Ասենք. «Գուրգէն պապը քինացել էր որսի, էրկու թուրքի ականջ էր պերէ»։

Բնակավայրի կարեւոր կառույցներից յայտնի է դպրոցը[14]։ Գիւղի կենտրոնական հատուածում՝ բլրի վրայ գտնւում է ակումբը, որը հանդիսանում է ժամանակակից հաւաքատեղի[15]։ Հետաքրքրական է այս փաստը առաւել մանրամասնօրէն ուսումնասիրել, քանի որ ԺԹ. դարում եւ մինչեւ Ի. դարի սկիզբը գիւղական բնակավայրերում որպէս հաւաքատեղի էր ընկալւում գիւղի կենտրոնում գտնուող եկեղեցու բակը, կամ մի խոշոր ծառ, որը նոյնպէս գիւղի կենտրոնում էր ընկած։ Այստեղ տղամարդիկ հաւաքւել են գիւղի հոգսերից, բերքի առատութիւնից, երաշտից կամ ուղղակի զրուցելու համար։ Խորհրդային տարիներին բացառապէս բոլոր գիւղերում բացուեցին ակումբներ, որի տեղի ընտրութիւնը հիմնականում գիւղի կենտրոնն էր հանդիսանում։ Անքննարկելի է նաեւ այն, որ այս որոշումը հենց կապուած էր վերեւում նշուած հանգամանքի հետ. գիւղի բնակիչները հաւաքւում էին գիւղի կենտրոնում, մնում էր չինութիւն, որպէսզի այդ հաւաքատեղին այնտեղ լինի։ Քանի որ այժմ էլ, որպէս հաւաքատեղի հանդէս է գալիս ոչ թէ ակումբը, այլ "կլուբի մօտը", ապա դա եւս իր մէջ կարեւոր մի փաստ է պարունակում։ Բնակչութիւնը որպէս բոլորին ծանօթ վայր ընտրում է գիւղի կենտրոնում առկայ "կլուբ"ը, սակայն, ինչպէս եւ խորհրդային կարգերից առաջ, նրանք հաւաքւում են ոչ թէ "կլուբում", այլ դրա մօտ գտնուող "ծառի քյոքի" կամ մօտակայ "ախպրի" շրջանում[16]։

Ղարաբաղեան պատերազմի տարիներին զոհուած ազատամարտիկներին նուիրուած յուշակոթողը իւրովի մի ուխտատեղի է։ Այստեղ գիւղի բնակչութիւնը հաւաքւում է բոլոր կարեւոր արարողութիւնների ժամանակ՝ յիշելու եւ յարգելու յանուն հայրենիքի իրենց կեանքը զոհած հայորդիների յիշատակը։ Նոյնիսկ հարսանիքների ժամանակ հարսն ու փեսան այստեղ են գալիս՝ իրենց երախտագիտութիւնը յայտնելու հայրենիքի անձնազոհ մարտիկներին. եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ հարսն ու փեսան մօտենում են զոհուածների շիրիմներին, խոնարհւում՝ դնելով ամէն մէկի շիրիմին մէկական ծաղիկ։ Այդ բանը նկատելի էր նաեւ Սիսիան քաղաքի զոհուած ազատամարտիկների պանթէոնում. նոյնպէս եկեղեցուց դուրս գալով՝ հարսն ու փեսան, քաւորը, քաւորկինը, «ազաբ բաշին» եւ հարսնաքոյրը անպայման, իսկ մնացած հարսանքաւորները ըստ ցանկութեան, ծաղիկներ են դնում զոհուած ազատամարտիկների շիրիմներին։

Գիւղի ծայրամասում՝ առաւել մօտիկ հին բնակավայրի աւերակներին, պահպանուել եւ ապա վերանորոգուել է Ս. Գէորգ եկեղեցին։ Ըստ Լալայեանի այս մէկը կառուցուել է հին եկեղեցու տեղում։ Շաղատի առաջին եկեղեցու կործանման մասին տեղեկութիւններ չկան, սակայն պարզ է, որ մինչեւ ԺԴ. դար Շաղատը գիւղաքաղաք էր, մեծ բնակավայր, ուստի չէր կարող եկեղեցի չունենալ[17]։ Դրա մասին է վկայում Ստեփանոս Օրբելեանը. «Եկեղեցի քարակոփ չքնաղաշէն, որ ոչ ուրէք էր այնպիսի հրաշաքարտար[18] շինուած, գմբէթն եւ խորանքն չորեքկուսի, մի յարկ, մի տանիք եւ ոչ ուրոյն, ուրոյն որպէս եւ այլ գաղատոսաշէն[19] եկեղեցիք»[20]։ Եկեղեցին արտաքնապէս գեղեցիկ է, սակայն աւելի գեղեցիկ է ներսը, որը կառուցուած է բարդ ճարտարապետական ոճով,

կամարակապ սիւներով։ Ունի ընդարձակ ճեմասրահ եւ վեր բարձրացող խորաններ։

Եկեղեցու անմիջական հարեւանութեամբ գտնւում է նաեւ ձիթհանը, որը կարծես ժառանգութիւն է մնացել հին բնակավայրից։ Յատկանշական է այն, որ հին գիւղում առկայ ձիթհանը գիւղի բնակիչների կողմից սրբօրէն պահպանուել է։ Ձիթհանը սկզբնական շրջանում եղել է մասնաւոր սեփականութիւն, չնայած կան կարծիքներ, որ այն նախկինում եղել է վանքապատկան, ապա յետագայում է մասնաւորացուել։ Դրա վառ ապացոյցն է այն, որ ձիթհանը գտնւում է բնակավայրում առկայ եկեղեցու կողքին, կարելի է ասել նոյնիսկ եկեղեցու տարածքում։ Այժմ մի փոքր արահետով է ձիթհանը անջատուած եկեղեցուց։ Այն խորհրդային տարիներին նաեւ եկեղեցու չգործելու պայմաններում դարձել է գիւղի սեփականութիւն եւ ծառայել մինչեւ վերջին տարիները Շաղատին եւ շրջակայ գիւղերի բնակչութեանը։ Ելնելով մասնագիտական գրականութեան մէջ առկայ հարուստ նիւթերից՝ պէտք է հաստատել, որ Շաղատի ձիթհանը առաջին տիպի է եւ կառուցուածքաբանական տեսակով՝ երկսրահ[21]։ Ընդհանրապէս միայն Սիւնիքում եւ Արցախում է, որ ձիթհանը բաժանուել է երկու սրահի, որոնք միանում էին ներքին դռնով։ Անկախ այն բանից՝ ձիթհանը միասրահ է, թէ երկսրահ, դրանում տարբերակւում էին երկու հիմնական եւ մի քանի օժանդակ արտադրամասեր։ Կարելի է նաեւ նշել, որ հիմնական արտադրամասերն էին կալատունը եւ ձիթատունը[22]։ Ձիթհանը միայարկ կառոյց է՝ բաղկացած մուտքից եւ երկու փոքր պատուհաններից։ Ճակատային պատի վրայ խոյաքանդակ կայ։ Տանիքը, չնայած պահպանուած չէ, սակայն տեսանելի է, որ այն փայտից է եղել եւ կանգնած է եղել ներսոյթից բարձրացուած չորս սիւների վրայ[23]։ Ձիթհանը եղել է բնակավայրի առաջին արտադրամասը եւ ունեցել է իւրօրինակ արտադրաեղանակներ։ Կտաւատը բովում էին եւ լցնում մեծ կալի մէջ։ Գոմէշը (եզը, ցուլը) լծւում էր քարին, քարը պտտւում էր՝ կտաւատը դարձնում փոխինձ։ Փոխինձը լցւում էր կաղը[24] եւ ճգմւում։ Առաջանում էր ձէթ եւ քուսպ։ Պատրաստի ձէթը բաժանւում էր ըստ տնտեսութիւնների։ Քուսպը մնացորդն էր, որը օգտագործուել է որպէս անասնակեր։ Յատկանշական է, որ ամբողջ համայնքի բնակչութիւնը պէտք է մասնակցութիւն ունենար ձէթի պատրաստման ամբողջ գործընթացին։ Ձիթհանը գործել է մինչեւ 1990։ Տարբեր ժամանակներում ձիթհանի վարպետներն են եղել Հաթոյենց Դաւիթը, Թունենց Լազրը, Խդոյենց Աւետիսը եւ Խաչոյենց Լեւոնը[25]։ Այսինքն, եթէ վերցնենք այն փաստը, որ նշուած վարպետներից իւրաքանչիւրը առնուազն 30 տարի որպէս վարպետ աշխատել է ձիթհանում, ապա կարելի է ենթադրել, որ ձիթհանը առնուազն 1870ականների կառոյց է, չբացառելով նաեւ որ չեն պահպանուել աւելի առաջ գործած վարպետների անունները[26]։

Տեղեկութիւններ կան նաեւ գորգագործութեան, քարագործութեան, կաւագործութեան մասին։ Գիւղացիների պնդմամբ գիւղում եղել է նաեւ դարբնոց, նոյնիսկ վերջին դարբինի անունը յիշում էին (ուստա Եղիշ), սակայն այդ դարբնոցի տեղը յստակ չեն յիշում։

Ձիթհանի պատին կից գտնւում էր Խաչոյենց Լեւոնի բնակարանը։ Այն հասարակ, միայարկանի տուն էր, իսկ բնակարանի հենց գլխաւոր սենեակում մի շարք նախնիների լուսանկարներ էին փակցուած, որը նախնիների

պաշտամունքի վերապրուկի ինքնատիպ դրսեւորում է[27]։ Դրան կարելի է անդրադառնալ այն տեսանկիւնից, որ լուսանկարները կախուած էին հերթականութեամբ. ամենահնից (նոյնիսկ 100 տարուայ հնութիւն ունեցող) մինչ վերջին ժամանակները։ Դա կրկնւում է այս բնակավայրի այն տներում, որոնք վերջին շրջանում չեն վերանորոգուել։ Դրան կարելի է աւելացնել մէկ այլ փաստ եւս։ Եւգենիա Գէորգեանի հետ զրուցելիս, նա բերեց այլոմ եւ սկսեց նշել այնտեղ առկայ նկարների անձանց. դրանք նրա հօր պապի, պապի, հօրեղբօր, հօր լուսանկարներն էին։ Այս մարդկանց անունները ամէնօրեայ յիշատակութիւն ունեն նրանց տներում, յիշում են նրանց խօսքերը, խորհուրդները։ Օրինակ՝ «Գէորգ ամին սենց կ'ասէր...»[28]։ Այս Գէորգ ամին 81 տարեկան Եւգենիա Գէորգեանի հօր հօրեղբայրն էր։ Նոյնիսկ այս մարդիկ այնքան են յիշւում իրենց ազգակիցների տներում, որ թւում է՝ հիմա կարող է դուռը բացուել եւ նրանք ներս կը մտնեն։ Ըստ իմ ազգագրական դիտարկումների՝ այս բնակավայրում նախնիներին յիշում են ներկայ ժամանակով, իսկ նրանց խօսքերը նոյնիսկ փոքրերն են կրկնում[29]։

Այս խնդիրներից բացի Շաղատը ունի հետաքրքիր պատմութիւններ կապուած ինչ որ մարդկանց կամ ինչ որ իրադարձութիւնների հետ, որոնք ժամանակի հետ վերածուել են առասպելների։ Առաւել յիշարժան են Շաղատից 3 կլմ. դէպի արեւելք ընկած Սուրբ Վարդան Զօրավար վայրին վերաբերող պատմութիւնները։ Սուրբ Վարդանի անունով սրբատեղիները, մատուռները բազմաթիւ են։ Դրանցից մէկն էլ գտնւում է Ալափարս գիւղում[30]։ Այս մասին առաւել մանրամասն անդրադառնում է Հասրաթեանը, նշելով, թէ Անգեղակոթից կէս կլմ. դէպի Նախիջեւան տանող ճանապարհի եզրին, Շաղատի դիմացի ժայռերի տակ գտնուող «Վարդան զօրաւոր» կոչուող ուխտատեղիում մնացել է բազմիցս վերաշէնուած մի եկեղեցի, որի շրջապատում եւ փոքրիկ գաւթում ընկած են բազմաթիւ գերեզմանաքար-խաչքարեր։ Այս վայրը դարեր շարունակ եղել է ուխտատեղի եւ ճանաչուել որպէս այդպիսին նաեւ սիսիանցիների համար եւ ճանաչուել որպէս Վարդան Մամիկոնեանի գերեզման[31]։ Այստեղից էլ կարելի է ենթադրել, որ հենց այս սրբատեղիի հետ կապուած առասպելները հիմնականում կապուած են Վարդան Մամիկոնեանին սուրբ ընկալելու հետ, քանի որ տալով Վարդանի անունը՝ տարբեր հիւանդութիւններ էին բժշկւում[32]։ Այս սրբատեղիի հետ կայ մէկ այլ առասպելապատում, ըստ որի գիւղացի Մրդօն իր տան կառուցման ժամանակ ցանկանում է տանը յարմարացնել Սուրբ Վարդանի մատուռի դուռը, եւ երբ դուռը մէջքին առած բերում է տան առաջ, ոչ մի կերպ չի կարողանում այն իջեցնել մէջքից. դուռը չի պոկւում մէջքից։ Միայն գիւղացիների յորդորներից յետոյ, Մրդօն դուռը ետ է տանում մատուռ եւ տեղադրում իր տեղը։ Այդ իրադարձութիւնից յետոյ մատուռի դռան անունն է՝ Մրդոյի դուռ։ Մի քանի անգամ այն փոխուել է, հիմա համեմատաբար նոր դուռ է, սակայն անունը պահպանուել է նախկինը՝ Մրդոյի դուռ, որը նոյնպէս սրբացուել է գիւղի բնակիչների կողմից։ Այստեղ մի շարք արարողութիւններ են կատարւում[33]։ Այսպիսի սրբատեղերի առաջ գալը տարածուած է եղել ամբողջ Հայաստանում։ Լալայեանի նիւթերում դրանցից նշւում է Բղդէի վանքը։ Բղդէն դամբարանների վրայից մի մեծ սալ է տանում՝ դոմը սալայատակելու համար։ Մտատանջուելով, որ սա սրբի վրայից է վերցրել՝ հիւանդանում է, միառժամանակ յետոյ նրա որդին մահանում է։

ենթադրելով, որ այս ամէնը դամբարանի սալը տեղափոխելուց է՝ սալը ետ է տանում իր տեղը եւ վրան մատուռ կառուցում։ Այս մատուռն էլ նրա անուամբ կոչուել է Բղդէի վանք[34]։

Հետաքրքիր յիշողութիւններ են պահպանուել Սաթօ բաջիի մասին։ Սաթօ բաջին Բարձրաւան գիւղից է եղել։ Ըստ աւանդազրոյցի նա սուրբ կոյսի հեղինակութիւն է ունեցել Բարձրաւան, Շաղատ, Անգեղակոթ գիւղերում։ Այստեղ յատկանշական ենք համարում Եւգօ տատի խօսքերը. «Սաթօ բաջին սիվքակ դերեայով աղչիկ-կնիկ էր»։ Հետաքրքրական է այն, որ Սաթօ բաջիի մասին ով յիշում էր՝ նշում էր նրա սպիտակ շորերը եւ անպայման նշում էին՝ «աղչիկ-կնիկ» լինելը (այդպէս են անուանել չամուսնացածներին)[35]։ Սաթօ բաջին այնքան է սիրուել ու սրբացուել տեղացիների կողմից, որ մինչեւ օրս նրա նկարները, որպէս սրբապատկեր պահւում են այս երեք գիւղերի բնակիչների տներում։ Այս կինն ըստ բնակիչների «բուժողի, իմաստունի» համբաւ է ունեցել։

Շաղատ գիւղի մօտ Քեչաբերդի Սարից հարաւ բարձրանում է Ճգնաւորի սարը։ Շաղատում որպէս սրբատեղի է ընկալւում նաեւ այս սարը[36]։ Այս բարձունքի մասին յիշատակութիւններ ունեն Լալայեանը եւ Ստեփան Լիսիցեանը[37]։ Սակայն ի տարբերութիւն Լալայեանի եւ Լիսիցեանի, որոնք գտնում են, որ պաշտւում է լեռան գագաթին գտնուող ժայռակտորը, որը մարդկային ձեռքի տեսք ունի, իմ կարծիքով, պաշտուել եւ պաշտւում է մի ճգնաւոր, որը ժամանակին բնակուել է այս լեռան քարայրում։ Մեր պնդմանը կարելի է աւելացնել նաեւ այն փաստարկը, որ լեռան անունը հենց Ճգնաւոր է, իսկ հակառակ դէպքում կը լինէր մէկ այլ անուանում կապուած ժայռի տեսքի հետ։ Դրա հետ մէկտեղ պէտք է հաւաստել, որ Ճգնաւոր անունով լեռներ շատ կան հայկական տարածքում։ Անհրաժեշտ է նշել նաեւ Ղեւոնդ Ալիշանի տարբերակը՝ լեռների պաշտամունքի առնչութեամբ. «Յիշատակներից յայտնապէս գուշակելի է, որ լեռներից մասնակի պաշտամունք կամ պատկառանք էր տարածուել քարայրերի եւ քարերի նկատմամբ վերջիններիս մեծութեան կամ այլանդակ ձեւերի պատճառով»[38]։ Եթէ ընդունենք Ալիշանի մեկնաբանութիւնը, իրօք՝ Ճգնաւորի տեսքը հենց իր ներկայացրած «այլանդակ» ձեւից է, որից ելնելով էլ երեւի պաշտուել է։ Այնուամենայնիւ, մենք ներկայացնում ենք երկու տարբերակն էլ՝ պաշտուել է լեռը կամ պաշտուել է այնտեղ ապրող մի Ճգնաւոր։ Ըստ բնակիչների՝ այս ճգնաւորը մտել է լեռան քարայրը եւ երդուել՝ ճգնել այնքան ժամանակ մինչ ժողովրդի վիճակը բարելաւուի։ Այս պատումը նման է Սասնայ Ծռեր դիւցազնավէպի Մհերի դուռ կոչուող վայրին վերաբերող առասպելապատմանը. «Մհերը հոն է. Ծանա քարի ներսը, Մհերի դուռը կը բացուի այն օրը Մհեր կ'ազատի եւ դուրս կ'ելնէ եւ աշխարհ կ'աւերէ ու նոր ու արդար ուրիշ աշխարհ մը կը շինէ»[39]։

Գիւղի բնակիչներն ամէն օր գնացել են նրա որպիսութիւնը իմանալու եւ այսպէս՝ այնքան ժամանակ, մինչ սար բարձրանալը չդարձաւ սովորոյթ, եւ արդէն ամէն տօնի, առիթի կապակցութեամբ, տուեալ տօն, առիթ կազմակերպողը բարձրանում էր Ճգնաւորի Սար «Ճգնաւոր»ին մասնակից դարձնելու ուրախութեանը։ Ճգնաւորի Սար բարձրանում էին նաեւ աղօթելու, նրանից օգնութիւն խնդրելու ակնկալիքով։ «Ճկնաւորը մը մատաղ արա ու օխտը ընտանիքի տուր, քյասիբներին էլ տուր մատաղից, որ Ճկնաւորը ընթունա»։ Այստեղ կատարուել են անձրեւաբեր ծէսեր, որի մասին յիշատակում է նաեւ Լալայեա-

նը[40]։ Յատկանշական է նաեւ այն, որ Ճգնաւորի Լեռան զօրութիւնը աւելին է գնահատւում, քան նոյն բնակավայրում առկայ Ս. Գէորգ Եկեղեցուն։ Այս մտքին ենք յանգում, ելնելով նրանից, որ գիւղացիները պատմում էին, որ դժբախտութեան, չարիքի ժամանակ, գնում են Ս. Գէորգ, իսկ եթէ դա չի օգնում բարձրանում են Ճգնաւորի Լեռը մատաղ անելու։ Բացի դրանից նշում էին, որ «եթէ բարձրանաս Ճգնաւորի սարը ինչ որ խնդրանքով, ապա նոյն խնդրանքով դիմես Ս. Գէորգ, ապա կրկնակի պատիժ է քեզ սպասւում Ճգնաւորի Սարից»։ Այնուամենայնիւ պէտք է նշել, որ վերջին ժամանակներս Ճգնաւորի հանդէպ հաւատքը աւելի է մեծացել, վերականգնուել է սարի գագաթին գտնուող մատուռը եւ բացի տեղացիներից, Ճգնաւորի Սար են այցելում նաեւ այլ բնակավայրերից. ոմանք զբօսաշրջային հետաքրքրութիւններից դրդըրուած, ոմանք էլ մատաղ անելու նպատակով։ Նմանատիպ մի օրինակի էլ հանդիպեցինք Որոտնավանքում։ Այստեղ էլ Որոտնավանքի շրջակայ գիւղերի՝ Աղիտու[41], Վաղատնի գիւղերի բնակիչները, որպէս սրբատեղի էին ընկալում ամբողջ այն բլուրի տարածքը, որի վրայ կառուցուած էր հենց Որոտնավանքը։ Նախ Որոտնավանք տանող արահետի ճախ կողմում կայ ծառ, որը եւս սուրբ նշանակութիւն ունի տեղացիների համար։ Այս ծառի մօտ կատարւում են մատաղներ եւ այլ ծէսեր՝ վախի դէմ եւ պտղաբերութեան համար։ Որոտնավանքի պահակի խօսքերով. «մարդիկ եկեղեցին ընկալում են ոչ թէ քրիստոնէական հաւատքի մատուռ, այլ ժողովրդական հաւատալիք»։ Ահա ելնելով այս երկրորդ դիտարկումից կարելի է հաւաստել, որ բլուրների, ծառերի, ժայռերի պաշտամունքը, որպէս սրբատեղի, հայերի մէջ որոշ չափով պահպանուել է կամ մնացել է որպէս վերապրուկ։ Կայ նաեւ մէկ այլ տարբերակ՝ ժողովրդական քրիստոնէութիւնը։ Այս հարցն առաւել մեծ արժէք է ներկայացնում եւ առաւել մանրամասն ուսումնասիրման կարիք ունի։

Յիշատակելի է նաեւ այն, որ բացի Ամանորից, Սուրբ Ծննդից, այստեղ լայն տարածում ունի Ակլամարիի տօնը[42]։ Այդ օրը երեխաները պարկերով շրջում են տներով եւ պարկը նախկինում երդիկից, այժմ դռնից ներս գցելով ասում. «Ակլամարեմ, չակլամարեմ ձեր տունն ի՞նչ բերեմ»։ Դա Սուրբ Սարգսի տօնն է, որը յայտնի է նաեւ Խըդրի օր անունով[43]։ Խըդրի տօնին անդրադարձել է նաեւ Լալայեանը՝ բերելով Խըդրի տօնի երգի մի օրինակ։ Սակայն այժմ երեխաները պարկերը գցելով դռնից ներս՝ երգում են.

Խըդր Խըդրը Խըդրա
Խըդրի օրը էսօրա
Ով տա զօրանա
Ով չտա քյոռանա[44]։

Դրանից յետոյ տան անդամները դուրս են գալիս եւ պատուիրում որ երեխաները իրենց տան յաջողութիւնների համար մի երգ կամ բանաստեղծութիւն արտասանեն, ապա նրանց պարկերը լցնում են աղանդերով (չամիչ, ընկոյզ, պնդուկ)։ Յատկանշական է, որ ամբողջ Սիւնիքում միայն Սիսիանի տարածքում է Ս. Սարգսի տօնը Խըդր անունով յայտնի եւ վերը նշուածն էլ միայն Սիսիանում են անում։ Դրա մասին է վկայում նաեւ Լալայեանը[45]։

Ընդհանրացնելով՝ կարելի է ասել, որ Շաղատը, հարուստ կենսագրութիւն եւ պատմութիւն, մշակոյթ ունեցող գիւղ է, եւ այնտեղ ապրող մարդկանց կեն-

ցաղը, սովորոյթները, պատմութիւնները նորովի գրառման, ուսումնասիրման եւ մեկնաբանման կարիք ունեն։

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

---

[1] Հայաստանի Ազգային Ատլաս, Հատ. Բ, Երեւան, «Գէօդեզիայի եւ Քարտէզագրութեան Կենտրոն» ՊՈԱԿ, 2009։

[2] Երուանդ Լալայեան, Ազգագրական Հանդէս, Գիրք 3. Միսխան, Թիֆլիս, «Էսպերանսօ», 1898, էջ 186։

[3] Բերդաքաղաքը տեղադրւում է Շաղատի արեւելեան կողմում ընկած մի վայրում, որը յայտնի է Նարին Կալա անուամբ։

[4] Մօրուս Հասրաթեան, Պատմահնագիտական Ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1985, էջ 136։

[5] Շուկարը հարեւան գիւղ է, որից խորհրդային տարիներին գաղթել են Շաղատ. այժմ Շուկարի միայն աւերակներն են պահպանուել։

[6] Ժամանակակից Շաղատի բնակեցումը հիմնականում կապուած է ԽՍՀՄ հետ. հին Շաղատը անյարմար էր՝ թէ՛ իբրեւ բնակատեղի եւ թէ՛ իբրեւ ճանապարհային ուղիների համար չրջակայ գիւղերի հետ կապի առումով։

[7] *A. Ter Sarkissiants,* "Sovremenniye Etnonatsionalniye Protsesi Na Sele," *Sovremenniye Izmemeniya V Materialnoy Kulture Armianskogo Selskogo Naseleniya* (Ժամանակակից փոփոխութիւնները հայկական գիւղական բնակչութեան նիւթական մշակոյթի մէջ Ժամանակակից էթնիկ-ազգային գործընթացները գիւղում), Մոսկուա, 1986, էջ 125։

[8] Տնամերձ այգիները անուանում են «բախչա», բնակավայրից հեռու ընկած ցանքատարածքները՝ «դահնա»։ Դրանք երկուսն էլ պարսկերէնից փոխառութիւններ են։

[9] Ռուսերէն Pechka - վառարան բառը այստեղ օգտագործւում է այսպէս՝ փէջ կամ փէչ։

[10] Լալայեան, էջ 187։

[11] Նոյն, էջ 140-190։

[12] Սա բնութագրական է բոլոր հայկական բնակավայրերին, առաւել մանրամասն տե՛ս՝ E. S. Markarian, S. A. Arutyunov, *Kultura Jizneobespecheniia I Etnos* (Կենսապահովման մշակոյթը եւ էթնոսը), Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1983, էջ 121։

[13] Խորէն Գրիգորեան, Դաշտային Ազգագրական Նիւթեր՝ այսուհետ ԴԱՆ։

[14] Դպրոցը հարուստ կենսագրութիւն ունի. այն հիմնուել է 1970ականներին, սակայն դրանից առաջ էլ դպրոց եղել է. պատմողներից մէկը՝ Փնջիկ Գէորգեան, անընդհատ յիշատակում էր, որ չորրորդ դասարանը աւարտելուց յետոյ, ինքն ստանձնել է տարրական երեխաներին դասաւանդելու գործը։ Ի հարկէ, սա 1940ականներին է վերաբերում։

[15] A. Ter Sarkisiants, "Sovremenniye Etnicheskiye Protsessei Oo Armian Nagorno Karabakha"՝ *Etnicheskie I Kulturno-Bitovie Protsesi Na Kavkaze* (Էթնիկական եւ մշակութա-կենցաղային գործընթացները Կովկասում. Ժամանակակից էթնիկական գործընթացները Լեռնային Ղարաբաղի հայերի մասին), Մոսկուա, Nauka, 1978, էջ 70։

[16] Գրիգորեան, ԴԱՆ, Միսխան, Շաղատ, 2010 Հոկտեմբեր։

[17] Տե՛ս՝ Բաբկէն Առաքելեան, Քաղաքները եւ Արհեստները Հայաստանում IX-XIII դ., Երեւան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1958, էջ 91։

[18] Հրաշալի չինութիւն։

[19] Վարպետօրէն շինուած, կառուցուած։

[20] Ստեփանոս Օրբելեան, Միւնիքի Պատմութիւն, թարգմանութիւնը, ներածութիւնը, ծանօթագրութիւնները՝ Ա. Ա. Աբրահամեանի, Երեւան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատ. 1986, էջ 250։

[21] *Սուրէն Հոբոսեան, «Հայոց Ձիթհանութեան Մշակոյթը», Հայ Ազգագրութիւն եւ Բանահիւսութիւն, Հտր. 23, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն»* 2007, *էջ* 30-31։

[22] *Նոյն, էջ* 44։

[23] *Գրիգորեան,ԴԱՆ, տեսանիւթ։*

[24] *Բանասացը «կաղ» ասելով նկատի ունէր ծղոտէ կողովները։*

[25] *Գրիգորեան, ԴԱՆ։*

[26] *Խաչոյենց Լեւոնը, ով ձիթհանի վերջին վարպետն էր եւ մեզ պատմում էր ձիթհանի մասին, խօսքի մէջ նշեց, որ ամբողջ կեանքը աշխատացրել է ձիթհանը, որպէս բանուոր, ապա նաեւ վարպետ՝ աշխատելով մօտ* 30 *տարի։*

[27] *Նախնիների պաշտամունքի մասին առաւել մանրամասն տե՛ս՝* S.A.Tokarev, *Ranniye Formii Religii* (*Կրօնների վաղագոյն ձեւերը*), *Մոսկուա*, Nauka, 1964,1990, *էջ* 255։

[28] *Գրիգորեան, ԴԱՆ։*

[29] *Պէտք է նշել, որ այստեղ մահացածների, անցեալում տեղի ունեցած իրադարձութիւնների մասին խօսում են ներկայ ժամանակով։*

[30] G. O. Karapetian, *Doroga Mgera, Armianskiye Legendei I Predanniye* (*Մհերի ճանապարհը. հայկական աւանդազրոյցները եւ աւանդութիւնները*), *Մոսկուա*, Nauka, 1990, *էջ* 148։

[31] *Հասրաթեան, էջ* 67։

[32] *Նոյն, էջ* 70։

[33] *Գրիգորեան, ԴԱՆ։*

[34] *Ե. Լալայեան, Ազգագրական Հանդէս, Գիրք XV, Թիֆլիս, Հերմէս*, 1907, *էջ* 201։

[35] *Սպիտակ գոյնի առնչութիւնների մասին առաւել մանրամասն տե՛ս՝ Արմէնուհի Ստեփանեան, «Հայ Տարազի Զարդանախշերը (Միասին, Գունային եւ Նշանային Համակարգեր)», Հայ Ազգագրութիւն եւ Բանահիւսութիւն, Հտր. 22, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն»*, 2007, *էջ* 28-40։

[36] *Սրբատեղիների մասին առաւել մանրամասն տե՛ս՝* Eliade Mircha, *Ocherki Sravnitelnogo Religiovedeniya* (*Ուրուագծեր համեմատական կրօնավարման*), *Մոսկուա*, Nauchno-Izdatelskii tsentr Ladomir, *Մոսկուա*, 1999, *էջ* 253։

[37] *Երուանդ Լալայեան, Միսիան, էջ* 186. *նաեւ՝ Ս. Լիսիցեան, Զանգեզուրի Հայերը, Երեւան*, 1969, *էջ* 279։

[38] *Ղ. Ալիշան, Հայոց Հին Հաւատքը կամ Հեթանոսական կրօնը, Երեւան, «Գրիգոր Տաթեւացի» ՍՊԸ*, 2002, 22 *էջ։*

[39] *Տիգրան Ձիթունի, Ազգապահպանման Մեծագոյն Ակնարքիւրը, Սասունական (Հայ Ժողովրդական Դիւցազնավէպ), Պէյրութ, Տպ. Սեւան*, 1960, *էջ* 159։

[40] *Լալայեան, Միսիան, էջ* 159։

[41] *Սա գիւղի նոր անունն է. ժողովրդի մէջ աւելի մեծ տարածում ունի Աղուդի անունը, որը խորհրդային տարիներին բնակեցուած էր նաեւ ադրբեջանցիներով։ Խորհրդային Միութեան անկումից ու Սումգայիթեան ջարդերից յետոյ, այստեղի ադրբեջանցիները իրենց տեղի բնակարանները փոխանակեցին Բաքուի, Սումգայիթի հայերի բնակարանների հետ։*

[42] *Ակլամարի անունը տարածուած է միայն Շաղատ եւ Անգեղակոթ գիւղերում, Սիսիանի մնացեալ բոլոր բնակավայրերում այս տօնը յայտնի է Խրդր անունով։*

[43] *Հրանուշ Խառատեան, Հայ Ժողովրդական Տօները, Հտր. 2, Երեւան, «Զանգակ»*, 2005, *էջ* 62։

[44] *Գրիգորեան, ԴԱՆ։*

[45] *Երուանդ Լալայեան, Ազգագրական Հանդէս, Հտր. IV, Զանգեզուր, Թիֆլիս, Հերմէս*, 1898, *էջ* 106։

ETHNOGRAPHIC NOTES FROM SHAGHAT
(Summary)

KHOREN GRIGORYAN
xorenbask86@gmail.com

After conducting extensive field research in the Syunik District, the author introduces to the public part of his findings pertaining to a village named Shaghat. Shaghat is one of the oldest settlements of the Syunik District, located in the southern region of the Republic of Armenia, close to Karabagh. Shaghat has a long and eventful history connected to the history of the Syunik District.

The author reports on the new location of the village, its inhabitants and their origins, the work they do, their socio-economic weave and certain traditions and customs.